

1b

- 1            a phuphe mahlong ka monna xo a sisa xo mela meonyane. O belewe ntswaneng. O be a tswana le papaxwe. O xoletse ka malome axwe a disa dikxomo ka moraxo xa lehu la papaxwe a boya a na le mosadi wa xaxwe marebole. Ba ile ba bitsa sethsaba ka moka mohlang ba meya setulong ba hlaba kxomo tse pedi, xwa ba lethabo le lexolo kudu, mabyala a be a tletse kxorong. Kxoro e ngwe le e ngwe e emelwa ke pitsa. Banna xosele, basadi le bona xosele. Masoxana le dikxarebe ba bina lepesa, bona dijo tsa bona e le dinama le maxobe. Xe letsatsi le dikela lesaba la palakana. Xo be xo na le basadi ba babedi ke marebole le Mamoruni. Marebole o be a na le bana ba bararo, maina a bona ke bo hamokwe, Kapitsi le Ladisane. Batswadi ba marebole xo tsibya papaxwe fela, leina la xaxwe ke Mokwase Popela. Xe eena Malome a dikxosi Popela. Ladisane o tserwe xa Mahlakwana e le e le bakxomana. Byalo ba tloxiile ba dula xa Mahlakwana ba buswa ke Bapedi. Mamoruni batswadi la xaxwe xo tsebya papaxwe fela, leina la xaxwe ke Mateke Mrci. Mosadi yo o be a na le bana ba bane, maina a bona ke bo: Makwapong, Matlawa, Mangwaneso le Mabyale. Baxadi bya Matlawa ke Holobedu o tserwe ke batho feela, Mangwaneso o tserwe ke taxa masete ke bakxomana. Mephatho e a e boloditseng wa pele ke Makxau le Mahlalerwa. Mokwa wa xaxwe xe motho a ka homola a se ke a re a difoloxele madibeng a tsona xa a e nwa byala, o be a mo pyatla ka seho sa byala a be a rakiwe. Xosasa masoxana a swanetse xo mo lata ke moka ba mmexe molato. Tefo e be e kxomo. E hlabiwa kxorong xa e wele fase, Motseta o swanetse xo bexa xore e wele a ba dumelle xo tswiya. Xa e fedile o boela xape a ba dumella xo phakolanya. Xa e fedile o boela xape a nthsa taelo e rexo, nthsang lehlakori le serope le di bexa ka xa mosadi e moxolo, le be le nthse serope le fe moxale xore xosasa a boeletse. Nama ka moka e apaxiwa ke ya banna feela xa le ka ja leleme ke molato.
- 2
- 3

Ke moka ba e apexa ba e jala kxorong ka moka leleme le ya ka xae.  
 E be e le kxosi e e boifisaxo ka xore motho fela o be a ka se  
 ke a rmona. O dula ntlong ya xaxwe kxolenyana le motse, o bonwa  
 ke batseta feela. Erile ka moraxo xa mphatho wa Mahlalerwa a ba  
 roma xore ba e xo thopa dikxomo tsa Mapulana ba ya ba di thopa  
 mosexare madisong tsa tla tsa tsena ka kxoro. Losasa xwa fihla  
 4 barongwa ba bane ba etswa Mapulaneng ba re re a nyaka, re timele-  
 tswa ke dikxomo, phetolo ya re Mahlalerwa ba di thopile, mohlomong  
 le ka ba le a di tseba re sopeng tsona ba ba sopa. Karabo ya re  
 a le rumilwe xoba awa, ba re, re rumilwe. A re sepelang lo ba bo-  
 tsa xore di thopilwe ke Mahlalerwa. Ba tloxa, xa ba fihla ba bo-  
 lela byale xore dikxomo re di bone byake ba sopa xodimo. Atwa ya  
 thomexa. Mapulana ba elwa ka marumu le bo-maxane, ba xa Monlabe  
 ba tswere mesebe le marumo. Ba ile ba iwa matsatsi a matsi ba fe-  
 nya Mapulana. Ba re xo fihla xae, Mapulana ba xapa Mazwazi ba tla  
 xo ba thosa. Lexa xo le byale ba ile ba ba fenya xape. Ba xa  
 Monlabe ba ile ba thosa ke lethako le lengwe nkwe. Le tswara  
 dira ka ditsebe le re ena, byale ba dio bolaya dira xabotse, ke  
 nokeng ya Serobeng. Masaledi ba ile ba thobela moraxo, ke moka  
 ya ba ntwana e fedile. A itheta ka xore ke yena Mgwahlomo tsofi  
 5 le boroka la ifala pula e ya na Morutlana Mokxokxoraxi mokxofi  
 mona tsa kxole tsa kxaufsi a okamela. Hlathollo ya sona ke xore  
 pula ya modupi matsinya dianexo ba nthara ka rarolla dikxomo ke  
 di tsere ka Mahlalerwa ke sefako xa se kxone ke motso. O ile a  
 tloxa a ya Tubatse kantie le tsetheaba a re xo fihla xona a feta a  
 ya Mphanama a re o nyaka xo bona dinaxa tse, mme o ile xa a le  
 Mphanama a babexa a babya a napa a hwela xona. Banna ba baxolo  
 ba ya nae ba mo rwala ba tla ba fihla nae Mtswaneng ba ya ka xae  
 xo bolela xore morena xa sa phela, o kae? O ka mo rafari ke  
 xore kantie xa kxoro. O dirilwe keng? O no babya ke moka ya napa  
 yaba lehu la xaxwe. Ea ya ba mo rwala ba mo isa ntlong ya xaxwe,  
 ba epela bothala ba mmexa xodimo xa byona. Losasa ba tsebisa xore

K34/82

- morena wa babya. Xo ile xa ba matsatsi a mangata a sa le ka ntlong, erile mola e le kxale ba re xa sa phela, yaba ba hlaba kxomo e ntso ba mo isa lebitleng. Sello ba ile ba lla ka dikomana, ba lla ba le kxorong bosexo le mosexare. Le maxosi a mangwe a tla le tsa bona dikomana. Xo hlabiwa dikxomo di jelwa kxorong. Ka moraxo xa sello ba bexa banna ba xo ya nae Mphanama molato. Monna e mongwe le e mongwe dikxomo tse pedi, ba ile ba di nthsa mme ba re ke bona ba mmolaileng. Ka baka la taba e ba bexa mosadi wa xaxwe setulong, mofumaxadi Mmarebole. Xo ile sebakeng se sengwe xa a ntse a busa, Banareng ba tla xo yena, ba bolela le yena mabapi le kwano xore e be selo ka se tee, mme a xana.
- Morena Timamoxolo a tla ka nosi a re xo mosadi ke ya xo nyaka xore e be wena mokwera wa ka, mosadi a durela. Ba re xo yena pheladi maboditsa boditsa mohlolo bo le lexapeng ra okamela ra sexa. Pheladi akaretsa metse a pula bokxosi bo tswa diatleng moxatsa
- Ngwahlomo ngwahlomo tsofi le boreka la ifala pula e ya na.
- Morutlana mokxokxoroxi mokxofsi mmonatsa kxole tsa kxaufsi a okamela. Motho wa bo selala khudu a morei batalala di na le mosito di fete. Ba hlabela ba wa Masete mokxosi ba re tsa bokweng byaxo di a sinyexa. Makxethekxethe a ketlaketla a phathaxile mame teoka le maxaxane a leka xo hlabana a pallwa ka bka la bokwera bya bona a re e leng xo leka ke lekile a boela xae a dula. Yaba mokwera yona wa xaxwe o mo epa ka fase a mo tsexela manaka a pula a tloxa nao. Byale ke moka ba thoma xo ya ba loba Mkhutswi ka xore bokxosi bya botala e bexele pula. Ke moka o mo hlanoxetse. A sala a le sellong se sexolo mme ba re re xo buditse wa re dikoma ke tsa ka. Makxethekxethe a re le lexolo la maxana xo eletswa le wetse komeng le koma ke tseso, empa lexa xo le byalo o be a ipusa. O be a na le basadi ba bararo ke bo Mmamoko, Mokolane le Mokxadi.
- Mmamoko ke ngwana Ponela o be a etla xa rakxadi axwe. O be a na le bana ba bararo, maina a bona ke bo: Mmamokaile Pule e mongwe o a hwa e sa le ngwananyana.

Mosadi yo ke yena motswana kxosi byale bana ba xaxwe ba ile ba  
 hwa ka xo latelelana ka moka xa bona. Byale ba tloxa ba ya  
 dingakeng, mme dingaka tsa ya tsa tiya mmabona. Ba romela motseta  
 Maxa ala xore motho o bolaiile bana ba xaxwe mme kahlolo ya re a  
 bolaiwe. La re xo yena anara dikobo tsa xaxo o nthse le dilo ka mo-  
 ka tee o di fihlileng o di bexe kxakala a dira byalo. Ba re xe  
 o feditse o tle kxorong, a ya kxorong ba re xo yena xaxa na ka mokwa  
 owe o ka kxonang ka ona. Latho ebe ba tletse kxoro. A kxana a  
 rethekanya ka mokwa owe ka ona a ka kxonang empa mafelong a tswa  
 ka kxoro a kwatama ka maraxo xa maforo a losa, la re morena a  
 inamoloxa ba mo tlema ka lenti molala a hwa. Byale ba boela ba  
 tsee Mokolane a ka a ba le ngwana. Mokxadi bana ke bo Matseke,  
 9 Mokaile, Laboi, Matseba, Makxapeng, Sepalo le Nkwane. Matsebe a  
 tseiwa xa Moxofe monna wa xaxwe ke Maxata. E ne e le batho fela.  
 Mokxadi ke ngwana Maxuma. Papaxwe ke Mamoxaxa Mmaxwe ke  
 Mmaboxanyane. Latswadi ba Mokolane, papaxwe ke Rapopela, Popela  
 mmaxwe ke Mmamatsake. Mephatho ya xaxwe ke e e latelanaxo, Manala,  
 Madikwa, Makxola, Matau, Makwa le Madima. O ile a hlabana ntw  
 ya Mpono le Matsakane. O be a rapile ke Maxadirana ke ba xa  
 Mafefee, Ebe ba lwa ka baka la xore Maxadimana ba ile ba thopa  
 dikomo tsa Matsakane. Byale Matsakane ba rapa Mpono, ebe e  
 lwewa ka marumo le mesebe ba phema ka dikotse. Ao ile xwa lwewa  
 byale ka dithswene, batho ba ile ba fela kudu, empa mafelong  
 ba fenya Matsakane. Pele xa lehu la xaxwe a bitsa pitso a re  
 10 xo seboka, mphatho o mongwe le o mongwe le kxobakanye dihlahle  
 le e le tsee mosadi xa Popela yowe a swanetseng xo belexa kxosi.  
 O hwele Mtswaneng. A bolokwa xona. Le lebitla la xaxwe le tsibya  
 xabotse sello sa xaxwe se byalo ka se monna wa xaxwe. Ka moraxo  
 xa lehu la xaxwe motloxolo wa xa Morei Mabyale a dula setulong  
 ka xobane Ramokwe o ile a bolwa ke Makxema le mosadi wa xe ba e ya  
 xa rakxolo wa xaxwe. O be a seso a ba le ngwana.

Mabyale. O be a tewartse Matseke. Mephatho ke Melau,  
 Matuba, Mangana le Manala. Xe ba mo reta ba re, wa bona rare wa  
 tla o beya-beya dinawana maoto nke ke leseya nka ngwana a sa  
 belexa. Moxosi sexoka balimi moxokane a ba diana hloxo ya nku  
 moxosi e kxokoloxa leselong ba dia ba tla ka xo thekxa ba dia bo  
 moxokane a ba diana. Mpye ya dihlabe ya Morei ke hlaxetse  
 11 methekxa e wa ke sepela. O be a hlalosa ka xo fellwa ke batho  
 ntweng ya Bokxaxa le Maxadimana. Ntweng ena batho ba ile ba fela  
 kudu. E tnomexile ka tsele e, Maxadimana ba ile ba thopa dikxomo  
 tsa Bakxaxa. Byale ba ile ba sa di thopa ba bolaya kxosi ya  
 Maxadimana, erile xe ba fihla xae ba hlalosa ka mokwa owe ba  
 sepetseng ka ona le lehu la morena wa bona le batho ba bangwe, ba  
 hlabana mokxosi xore dira di tswa byale ba rapa xa Mohlabe le Banareng.  
 Ba sepela ba fihla Bokxaxa bosexo, erile xe mahube a banna a  
 hubala ya thomana, ba hlabana ka dithunya. Ba e kxethelana  
 xofihlela moxoxane o moxolo, ka meriti Bakxaxa ba thsabela  
 dithekxweng ba ba lesetsa. Xona mowe ba bolale ngwana wa kxosi  
 ya Maxadimana xe ba fihla xae ba bolela tata e, phetolo ya re  
 12 boelang lo fedisa sethsaba sewe ka moka. Ba oela empa morena  
 Timamoxolo a xana ba se mo theletse, a re xo bona sepelang feela  
 le bone bana ba ka mowe le se tswenye le Bakxaxa le bona. Erile  
 xa ba se tse ba e ya xofihla ba hwetsa hware e phekaxane tseleng,  
 ba re ke ya bolaya ya ba sita. Byale ba bangwe ba re, xa re  
 xomeng, ba xana xofihlela ba fihla toding. Erile xa letetsi le  
 nyarela ya thomana ya re xo ruthuthelana, Bakxaxa ba ile ba fetsa se-  
 thsaba sa xeso, masaledi a thsaba yaba sethsaba se sentsi se fedile  
 ruri. Ka lona lebaka lewe monna ya setseng o be a setse matswe-  
 nyexong a hwetsane e le kaone mowe a be a hwele ntweng ka baka  
 la xore e be e le selo se hlomolang elo xodimo xo basadi. O be a  
 na le mosadi ka o tee leina ke Mphisane ngwana Morei.

- 13 Papaxwe ke Langaletsa mmxwe ke Maimarumo. O be a na le bana ba babedi, maina a bona ke Ntlebo le Mororobetsi. Ba bangwe ba ba ile ba hwa e sa le bana. Byale yena Mabyale a bitsa pitso a re batho nna ke nyaka xo foloxa setulo ngwana a dule banna ba xana ba re, e sa le yo monyane. Ngwana a re xo kwa taba e a thsabela makxoweng. Erile xe a bolotsa mphatho wa manala ngwana a boya, ya re xe ba mmona Nthsobyane a thoma xo lwa nae, a tloxa a ya ka mphathong. Nthsobyane a tsena ka ngwakong a tsea sethunya a mo latela a faketse kolo ka xare. Xa fihlile a se sopa ngwana yaba monna e mongwe wa mmona a phaisa sa thunyetsa xosele. Byale mowe banna ka moka ba mo tswara ba re ekaba molato keng? A re motho yo xa se yena o bolela maka xa a re ke yena Matseke, ba re, awa
- 14 ke yena a dumela. Basadi ka xae ba lla ba re o bolaile, ba re awa o sa phela. Yaba ka onamphatho owe Mabyale a hwa. La beya Matseke setulong ke motloxolo wa xa Masumu, taelo ya re, mphatho o mongwe le o mongwe o kxobakanye dihlahle o tsee mosadi xo Popela, mme ke yena a tloxa xo tswala kxosi, a dumela.
- Matseke. Basadi ba xaxwe ke bo: Mmaphefo, Mmapholo, Dithsila, Mokxatli, Ngwana-okxwatse, Mmampuru, Mmakose, le Thobela. Mmaphefo ke ngwana Popela o tserwe ka dikxomo tsa kxoro ba phetha taelo. Papaxwe ke Mosilo, mmxwe ke Masilo. O na le bana ba bahlano, maina a bona ke bo: Mphisane, Lemeko, Mmolawa, Matsebe le Matsobeng. Mphisane le Lemeko ba hwele e sa le bana. Mmolawa boxadi bya xaxwe ke xa Masete, ke bakxomana. Matsebe o tserwe xa Moaxi e noba batho feela. Matsobeng ke yena yo a xoba a swanetse xo tla dula setulo. Byale o hwele xa xo sa na motho wa mosemanyana. Pele xa lehu la xaxwe o ile a tsea mosadi xa malome a xwe, leina la mosadi ke Mkonyane ke ngwana Popela, byale mosadi yo a hwa a sena ngwana. Papaxwe ke Tholele Mahase mmxwe Makxope. Ka lehu la mosadi yo xwa ba le mpherefere maxareng a ba xa Mohlabe le ba xa Popela. Ba xa Mohlabe ba re le bolaile ngwana wa lena re nyaka dikxomo tsa rena, ba xa Popela ba re, xapang, byale ba

K34/82

di xapa. Ba tsea dikxomo tsela ba tsea Tipe n\_wana Moaxi e noba motho feela. O na le ngwana ba re ke Maitseng. Ke moka Papaxwe le mmaxwe ba hwa ngwana o sa le xona, o tsena sekolo xana byale eso a bolla.

16 Maphoolo ke ngwana Lewele papaxwe ke Masoso, mmaxwe ke Mafedise o na le ngwana ka o tee leina ke Masilo. O tserwe ke baxa Popela ke bo makxolo ba dikxosi.

Dithsila ke ngwana Mohlabe, papaxwe ke Theka mmaxwe ke Kxasa. Ke taba e makatsaxo xe ba xa Mohlabe ba tseana lebaka ke xore mmaxwe bona ba ile ba thopa marumong byale ba mmexa mosate ke moka ya ba e se e le ba xa Mohlabe, sefane sa bona sa nnete ke xore ke ba xa Letsela-nokana. Leina la mosadi wa thopya ke ngwana-Mpomo, o dirile batho ba bantsi. Xe ba ba reta ba re, Mabakane a range kxopa semamela lefaxo baxolo ba sa le namele.

Moxatli ke ngwana Taile. Papaxwe ke Mamojahlaxwe, mmaxwe Matsatsi o na le ngwana ka o tee ewe leina la xae elexo Mahlako. O tserwe ke ba xa Sekxoka, e noba batho feela.

17 Ngwana-Mokxwatse ke ngwana Sekxobela, papaxwe ke Mabokathsabe mmaxwe ke Mapha e, xa a na ngwana. Mampuru ke ngwana Thobetsane papaxwe ke Sekxekxekxe mmaxwe ke Mothsathsane, o na le bana ba bane, maina a bona ke bo: Mamoxale, Tsetsee, Mantswebele le Ma-Poulo, e sa le ba ba banyana. Makose ke ngwana Moyeni, papaxwe ke Moyeni mmaxwe ke Maphatane, o na le bana ba bane. Maina a bona ke bo: Matsebe, Pududu, Maxwase le Madixale, mme e sa le ba banyana. Thobela ke ngwana Masumu, papaxwe ke Mankoke mmaxwe ke Mammei, o na le bana ba babedi maina a bona ke bo: Tsie le Mabyale fela Mabyale e sa yo monyana. Maxwase le Tsie xa ba sa phela, mephato Makxau, Maxasa, Madikwa, Maxakwa o hlatlamaxo owe xa o eso o be le leina xanabyale xo bolla o mongwe. Ka ngwaxa wa 1893 makxosi ka moka ba ile ba bitswa Henesburg xo ngolwa maina a bona a bokxosi. Byale ba xa Mohlabe ba re ka baka la boxwera ba Mmarebole it le Tiramoxolo ba re, re selo se tee, mme yaba makxowa ba ngola.

K34/82

18 Ka moraxo re kwa ba re, Chief Mahlo, Chief Mametsa, Headman Mohlabe auwii, xo hlomexile byang, maina a fapana nna la ka le sa tswane le la ba bangwe, mohlomongwe xa ke tsebe mohlathollo xore ke xo reng xe xo thwe: Chief le Headman? Ke xore kxosi xa xo thwe Chief, Headman ke ntona. Byang, na tlou e ka mama letswele la mare? Kxosi ya xa Mahlo ya ema ya re homola Mohlabe Makxowa xa ba tsebe se ba se dirang kxane ke xe nna ke tseba xore o kxosi ka nosi, bona ba a se kxone xo sinya bokwera bya rena. Byale lehono re ka fase xo bona xo fetse xwa tla mowe. Ka ngwana wa 1914 xo kile xwa ba le ntwana e kxolo maxareng a makxowa, re nthisa batho sepalo ka kxang. Sethsaba sa ka se le sa loba feela xa se sa ka ke nosi dithsaba tsa dinaxa ka moka, ba ba xo boya ke ba xo tswa sepalo sa ka moraxo. Ntona ena e ile ya axa tipe

19 ya dikxomo e xapeletswa ke makxowa. Dikxomo tsa Matloumeng tsa Sexorwane e be di tipa xona mo xa Mohlabe. Ebe e bitsiwa ka leina la ka byale lehono ba ibitsa ka xore ke ya Sekororo ka baka la bokxolo. Ke axile sekolo se ba reng ke Bethany lehono ba re ke Sekororo sekolo, mme lehono xona xo setse bana xa re sa swarana ka makxwa ola xoba re phela le bo raxomoxolo wa bona. Xa re sa tsebisana ditaba ka molao, xo lokile xwa ba le thselete ya Mare ka kwa ba no re nthisa ka ntle le tsibiso ka xana, ka baka la xo se ntsebisi pele, erile ya ba mpherefere o mokxolo kudu o ile wa ba wa tsenelwa ke dithsosi tse dikxwibedu. Ke kxale ke hlabana ntwana ya bokxara le Maxadima e lwele ke nna ke ile ka bolaya batho ba bantsi xa ke rate xo bolela kudu le lena, a itheta ka xore, ke nna matseketseke a manala lehwiti le mathalaxa tilo tsa

20 ralepolole a mathsa molomo kxopotso, ke itse ke sa dutsi xo hlaba moolo motswa kobyaname o re mokxwe thsoloxa a lena Mapolana tsa bokxwe dia ya tlou e senya bokxwe byola e sentse seleteng Mounswana, ke iba-iba ke patile moroba ka lehwafeng ke leka tlou ka thsela e tla ka lemati la bo lephupha la matsedu. Ke nna



20 cont.

K34/82

sehxarametsa sa morwa Mokxadi a manaka a tebele, sehxarametsa  
 Batswereng ba tloxele meropa sefate ba rotoxile ka mamasengwane ka  
 moriti ba foloxela Ntswaneng xa makxapa a rodi ba Molapo. Ke nna  
 Makxasakxasa lexaxa le lexolo lewe le kile la tshabelwa ke bo  
 Mantšana a masila. Ke boya kowa Sexodikane moseteng xara madome  
 a mohlale xa ramoxo mong wa tsa xo rasa mafotla sexodikane re  
 is moano re boya setalataleng.

Molaudisi Mose Masete P.S. Dithsila bana Morabudi, nganya,  
 Tsie boxadi bya tsie ke xa maile e noba batho feela.

END 614